

SZERKEZETVÁLTÁS KISVÁROSI KÖRNYEZETBEN

A Z ISKOLASZERKEZET VÁLTOZÁSAI NYUGAT-EURÓPÁBAN többnyire központi elképzeléseket megvalósító átfogó reformok formájában történnek, s az alsó középfok egységesülését segítették elő. A 80-as évektől a gazdasági recesszió, az ifjúsági munkanélküliség növekedése következtében az iskolaszervezet felsőbb szintje, a felső középfok alakult át, differenciálódott, s a horizontális szervezeten belül a szakképzés előtérbe kerülésének kedvezett.

Magyarországon a közelmúltban szintén jelentős iskolaszervezetet érintő változások mentek végbe, s ezek nemcsak a felső-középfokú szakasz átalakulását, hanem elsősorban az iskolarendszer alsóbb szintjeit érintették. Az átalakulások iránya és lefolyása pedig csak részben függött a központi szándékoktól, a szabályozás mikéntjétől, nagobbbrészt a helyi intézményi szintű kezdeményezések következtében indultak meg, s a folyamat az átalakulásban részt vevők erőviszonyainak függvényében alakult, gyakran egyedi, esetleges körülményektől függően.

A szerkezetváltó iskolai törekvéseket először az 1985-ös oktatási törvény tette lehetővé, mely megengedte a helyi iskolaszintű kísérletek indítását. A szerkezetváltás átfogó szabályozására 1990-ben került sor. Ennek legszembeütőbb sajátossága, hogy szinte mindvégig a folyamatok mögött marad s láthatóan inkább a folyamat negatív következményeit igyekezett kivédeni, mint magának a folyamatnak az alakulását befolyásolni. A minisztérium egyfelől elfogadta a megindult átalakulási törekvéseket, sőt ösztönözni kívánta az önkormányzati és az iskolai kezdeményezéseket, a lakossági igényeket kielégíteni képes differenciált intézményhálózat kiépítését, ezért pályázatokkal, szakmai szolgáltatásokkal támogatta azokat. A szerkezetváltási engedély elbírálását ugyanakkor feltételekhez – szakmailag megalapozott felterjesztéshez, az intézményfenntartó és az érdekeltek előzetes egyeztetéséhez, ill. a költségek fenntartó általi tartós vállalásához – köthette. A fenntartónak ezen túlmenően mérlegelni kellett azt is, hogyan érinti az iskolaprofil megváltoztatása a helyi lakosság iskolázási igényeinek kielégítését, az alap- és a középfokú oktatás kapcsolódását, milyen hatással van a többi iskola beiskolázására, a tanulók összetételére, valamint hogyan érinti a változtatás a helyi iskolafinanszírozást. Az engedélyezéshez szükséges volt még a fentiekén kívül a neveléstudület határozata, a program forrásmegjelölése és maga a szakmai program. Az 1993-as oktatási törvény a 4–8 osztályos gimnáziumokat egyenrangúként ismerte el, ettől fogva nincs szükség központi jóváhagyásra az intézményi változásokhoz, az adott iskoláknak csak a helyi önkormányzat engedélyét kell megszerezniük.

Hogy a fenti rendelkezések milyen mértékben tudták kivédeni a szerkezeti átalakulások káros következményeit az iskolák településén ill. környékén, mennyire tudtak valóságos hatást kifejteni a folyamatra, azt konkrét esetek közelebbi vizsgálatával lehet megválaszolni. A fenti kérdésre három településen végbement átalakulási folyamat vizsgálata kapcsán igyekeztünk válaszolni, esettanulmányok segítségével, amelyeket három, közel azonos méretű, de eltérő adottságokkal rendelkező településen készítettünk. *A* egy nyugati határmenti, 8 000 fős, magyarországi viszonylatokban igen jó helyzetben lévő kisváros, *B* egy fővárosközeli, 9 000 fős átlagos helyzetű település, *C* egy válságtérség 8 000 fős települése.

Az esettanulmányok során a szerkezetváltás indításával kapcsolatosan közelebbről a következőket igyekeztünk a különböző terepek esetében feltárni: *mi motiválta* az adott iskolákat a szerkezetváltásra, hogyan történt az *engedélyezés*, hogyan született meg a szerkezetváltásról a döntés, s milyen tényleges, a szabályozás által megkívánt egyeztetések, előkészítő munka előzte meg. A szerkezetváltás *következményeivel* kapcsolatosan arra voltunk kíváncsiak, milyen mértékben sikerült a negatív tapasztalatokat kivédeni, milyen hatással volt a szerkezetváltás a helyi általános iskolákra, azok hogyan reagáltak az új, számukra kedvezőtlen helyzetre. A három esettanulmány a fenti szempontok szerint különböző eseteket mutat be.

A kompromisszum

A település 8 000 fős kisváros Pest megyében, Budapest vonzáskörzetéhez tartozik. A településen egy gimnázium és egy általános iskola működik. A gimnázium és a környéken lévő többi középiskola számára a főváros közelsége jelent konkurenciát, a fővárosi középiskolák a legtehetségesebb diákokat szívják el. A gyerekszám csökkenését az általános iskolák érezték jobban, mivel számukra kis méretükből következően nagyobb bevételkiesést jelentenek az elmaradó fejkvóták. A gyerekszám csökkenése mellett az általános iskolák számára váratlan s nehezen kivédhető súlyosbító tényező volt a szerkezetváltó középiskolák indulása. A középiskolák szerkezetváltása nagyjából egyszerre zajlott le a körzetben. Az *A* közelében fekvő egyik közeli kisvárosban két évvel ezelőtt kezdte meg működését a nyolcosztályos gimnázium, egy másikban a hatosztályos képzés elindítását tervezték.

A szerkezetváltás *motivációit* illetően a gimnáziumban a szerkezetváltás megvalósulásának legfőbb indoka a színvonal romlása volt, a tény, hogy a gimnáziumból a 80-as évek végi, kedvezőnek mondható 70%-os továbbtanulási arány 91/92-re 50% alá csökkent. Úgy ítélték meg, hogy ezt az okozta, hogy a főváros elszívta a tehetségesebb gyerekeket, illetve hogy a közeli településen a gimnázium közgazdasági profillal egészült ki. A szerkezeti átalakítás oka elsősorban az volt, hogy úgy vélték, így könnyebben megbirkózhatnak a fővárosi intézmények konkurenciájával. A tantestület először az új szerkezeti modellről döntött, ennek értelmében a 6+6-os rendszert részesítették előnyben a 4+8 helyett. Ezt azzal indokolták, hogy a gyermekek fejlődésének szempontjából az a leghelyesebb, ha a pubertáskor kezdetétől a kamaszkor végéig tart a gimnázium. Szerepet játszott a döntésben azonban az is, hogy a megcélzottak közt

nem kizárólag a helyi általános iskola elitje volt ott, hanem a környékbeli általános iskolák tehetségesebb diákjai is. Az állandó utazás szempontjából a 6+6 vonzóbb lehet a szülők szemszögéből, mint a 4+8. A tananyag- és tantárgyfelosztást a b.-i gimnáziumtól vásárolták meg 1992-ben személyes kapcsolatok révén, az iskola költségvetésének terhére összesen 140 000 Ft-ért.

A szerkezetváltás *engedélyezése* simán ment, az önkormányzati testület elé a jelenlegi igazgató mint képviselő nyújtotta be az iskola fejlesztését előirányzó határozattervezetet. Mivel az átalakítás első lépcsőben pluszkiadásokat nem igényelt az önkormányzattól, és mivel az általános iskola nem volt képviseltetve a testületben, a városatyák egyhangúlag támogatták az átalakulást. 1994-ben sikerült az önkormányzatnak pályázati úton 9 millió forintot előteremtenie a szükséges tanterembővítésre, amihez saját erőből további 7 milliót tett hozzá a város. Ebből a pénzből összesen öt tantermet terveznek építeni, amiből az esettanulmány készítésének időpontjáig kettő készült el. Az önkormányzat 1993. januárjában átadta a gimnáziumot a Pest megyei közgyűlésnek, ami így évente 6–8 milliós kiadástól szabadította meg az önkormányzatot, ami körülbelül 320 milliós költségvetésen belül elég jelentős összeg. Mintegy kompenzációként kapta meg az iskola ezt a pénzt tanterembővítésre. A szerkezetváltás engedélyezése azonban az általános iskolák megkérdezése nélkül történt A-ban.

A szerkezetváltás *következményei* elsősorban a helybéli általános iskolákat érintette, ahol esetünkben a gyerekszám már korábban folyamatos csökkenést mutatott (10 évvel ezelőtt még mintegy 1 300 tanulójuk volt, jelenleg 750). A tanulók közt számottevő a cigány gyerekek aránya, az alsó tagozatban mintegy 20%, a felsőben 7–8%, a kisegítő iskolában vélhetően sokkal magasabb. A szerkezetváltásról szóló döntést az általános iskola felháborodással fogadta, mivel miatta helyzetének további romlását látta. Különösen érzékeny pontot jelentett, hogy a gimnázium szerkezetváltása akkor következett be, amikor az általános iskola először került komoly anyagi problémák elé, ami esetünkben azt jelentette, hogy szakkörök sorát (képzőművészeti, informatikai, nyelvi, környezetvédelmi, irodalmi, báb, néptánc stb.) kellett megszüntetniük, vagy térítéses rendszerűvé átalakítaniuk. A szerkezeti átalakítás következtében az első évben 18 gyerek került át a hatodikosok közül a gimnáziumba, aminek következtében két osztályt össze kellett vonniuk, ráadásul a legtehetségesebb gyerekek mentek el. A nagyszámú elvándorlás miatt az általános iskola osztályösszevonásra kényszerült. Mivel a gimnázium hosszabb távon a teljes iskolát és nem csak egy osztályát kívánta átalakítani hatosztályossá, ez már a felső tagozat egésze számára vált fenyegetővé, megvalósulása nagyarányú létszámleépítéshez vezetett volna, s valószínűleg össze kellett volna vonni az alsó és felső tagozat tantestületét is. Az általános iskola aktív védekezési stratégiát alakított ki. Elváltatták az oktatási feladatokat a gazdaságitól. Az igazgató olyan menedzszerszemléletet honosított meg, aminek végső célja, hogy egyre kisebb mértékben függjenek az önkormányzati költségvetéstől. Mivel az általános iskola szakmai érdekérvényesítő lehetőségei az adott pillanatban gyengék voltak a gimnáziumi terjeszkedés ellensúlyozására, épülethasznosítási lehetőségeiket igyekeztek kihasználni. A tantermek és létesítmények hasznosításán és a pályázati pénzekon kívül aktív

kapcsolattartásra törekedtek a helybeli vállalkozókkal. A kapcsolatok eredményeképpen az iskola ajándékba kapott egy teljesen felszerelt nyelvi labort, s 18 számítógépre tett szert. Az általános iskola további fejlesztésekre határozta el magát, bevezették pl. első osztálytól a nyelvoktatást. Az iskola környezetvédelmi oktatóközponttá vált, s nagy hangsúlyt fektettek a diáksportkör tevékenységi körének kiszélesítésére is. Az általános iskola saját forrásaiból képes volt kigazdálkodni az első megszorításokat. Idővel további terveket dolgoztak ki az iskola színvonalának emelésére: a legjelentősebb a matematika tagozat, ahol ötödiktől osztálybontással és emelt óraszámban folyik a matematika oktatása.

A szerkezetváltás tapasztalatai a gimnázium szemével nézve sem egyértelműen kedvezőek. A szülők számára előnyként a személyiség folyamatosabb kifejlődésének lehetőségét tüntette fel a 6+6-os rendszerben, ehhez társul az emelt szintű nyelvtanítás és testnevelés. Az első évben a gimnáziumban háromszoros jelentkezés volt a 6 osztályos tagozatra, ami nagy eredmény ahhoz képest, hogy az ezt megelőző években mindenkit kénytelenek voltak felvenni. A következő tanévben sikerült a gimnáziumnak megszereznie a tanterembővítéshez szükséges eszközöket. A szerkezetváltás második évében a hatosztályosba továbbra is túljelentkezés volt, de már nem akkora, mint a megelőző évben. Az általános iskolából már csak hét diákot vettek fel. A szülők egyre többet kifogásolták a tanmenetet, illetve a tanárok túlzott szigorát. A rákövetkező évben a gimnáziumnak szembe kellett néznie azzal a ténnyel is, hogy az átvett oktatási rendszer hibái és az általános iskola fejlődésének köszönhetően minimálisra csökkent a helyi érdeklődés a hatosztályos iránt. Mindössze három diákot vettek fel a harmadik évben a helyi általános iskolából. Különböző személyi ellentétek elsimulásával rádöbbennek, hogy érdemi lépésekre van szükség a kedvezőtlen tendenciák megállítására, s megkezdődött a kapcsolatok szorosabbra fűzése a környező általános iskolákkal (szám szerint 13-mal). A közeledés szervezeti keretét az igazgatói munkaközösség adta. Az igazgatók feladatuknak tekintették, hogy a régi félreértéseken és sértődöttségeken túljutva az információcsere felgyorsításával könnyítsék meg egymás munkáját. A gimnázium mintatanításokat tartott, és bemutatta az általános iskolában a hatosztályos modellt. „Cserében” megindultak a szaktanári egyeztetések a tananyagok összehangolásának érdekében, annak elkerülésére, hogy a diákoknak minden ismeretet újra el kelljen sajátítaniuk. Az igazgatói munkaközösség vezetőjének a gimnázium igazgatóját választották meg. Megkezdődött emellett a gimnázium profiljának belső átalakítása is: az elavult ismereteket közvetítő és pedagógiai szempontból is indokolatlan gyors- és gépfíró tagozat leépítése. Az új cél az, hogy az ipari szakmunkásképzőknél magasabb színvonalú, és jól hasznosítható tudást adjanak át az általános iskolákból kikerülőeknek. A választás a helyi igények felmérése után esett az ügyintézői és titkári képzésre. A gimnázium megszüntette a két tanrend közötti átfedéseket is, amivel elismerte az általános iskolában folyó oktatási tevékenységet. Az általános iskola pedig igazodni kezdett azokhoz a szakmai követelményekhez, amelyek a diákok zökkenőmentes középiskolai beilleszkedéséhez szükségesek.

A szerkezetváltás folyamatának néhány év elteltével közös tapasztalata is született. Az iskolák ráébredtek, hogy a szocialista gazdaságban létező egyéni érdekérvényesítési lehetőségek jelentősen beszűkültek, rájöttek, hogy csak összefogással tudják a saját és közös ügyeiket megoldani. A felismerés folytán a két fél elmozdulása eredeti álláspontjáról kölcsönösen vállalható kompromisszumot szült. A gimnáziumnak rá kellett döbbsennie, hogy sem anyagi sem szakmai téren nem veheti fel egyedül a versenyt a budapesti középiskolákkal. Az általános iskoláknak is fel kellett azonban ismerniük, hogy a gimnáziummal történő folyamatos egyeztetés elősegíti a szülőkkel való jó viszonyt. Ezenkívül felismerték, hogy hosszabb távon közös érdekeik is vannak: az egész település számára előnyös, ha a fiatalok a városban tanulnak, hiszen akkor nagyobb az esélye annak, hogy itt telepednek le és biztosítják az általános iskola számára az utánpótlást.

A szövetség

B település az ország nyugati részében, Vas megyében, az osztrák határ közelében fekszik. A város lakossága az utóbbi 15 évben folyamatos nő (összesen 5%-kal nőtt 1980 és 1995 között), ami főleg bevándorlás következménye: a vándorlási különbözet 1 000 lakosra +3,3, (a megyei átlag -0,3). A megye munkanélküliségi rátája 8,0%, ami az országos 11%-hoz képest nagyon alacsony. (Ebben Vas a harmadik legjobb helyen áll a megyék rangsorában.) A városban ez a mutató az utóbbi három évben 15%-ról 9%-ra csökkent, sőt jelenleg egyes (gyengén fizetett) szakmákban munkaerő-kereslet mutatkozik, ami annak következménye, hogy a városba több nyugati ipari vállalat települt. A határmenti fekvés miatt rengeteg osztrák állampolgár végzi napi bevásárlásait itt, ami az egész város életét meghatározza. A kivételes feltételeknek köszönhetően a városban alacsony a hátrányos helyzetű családok aránya, a cigány családok száma elenyésző, inkább a környező falvakban koncentrálnak. Az önkormányzat igen jó helyzetűnek számít országos viszonylatban: jelentős anyagi forrása a külföldi üzemektől szedett helyi adó. E többletet a város fejlesztésére fordítják: a megyében egyedül itt épült az elmúlt néhány évben önkormányzati lakás, s a közeljövőben azt is tervezik, hogy a fiatalokat ingyen juttatják telekhez, és további 16 szolgálati lakást építve a fiatal értelmiséget is megpróbálják visszacsalogatni a városba. (A tapasztalatok szerint azok a fiatalok, akik más városban végezték a középiskolát, már nemigen térnek vissza, de akik helyben végezték, a főiskola után nagyobb valószínűséggel maradnak a településen.) A helyi gazdaság kihívásaira – a nagyüzemek szakemberigénye, az osztrákok igényeire épülő szolgáltató egységek elvárásai, német nyelvtudás – az önkormányzat nagyrészt az oktatás fejlesztésével kíván felelni.

A helyi gimnázium a helyi és a környékbeli általános iskolából iskoláz be tanulókat, de távolabbi környékről is járnak ide gyerekek, huszan kollégisták. A középiskolák számára konkurenciát a környékbeli nagyobb város középiskolái jelentenek, ide kerülnek kis számban a város legjobb tanulói közül néhányan. Az iskola fenntartója a helyi önkormányzat. Felmerült bár, hogy a megye átveszi az irányítást, de a város vállalta a fenntartást a továbbiakban is. A kapcsolat a város és a gimnázium között

igen jó, annál is inkább, mert a képviselőtestületben és az iskola vezetésében átfedések vannak: az igazgatóhelyettes egyben alpolgármester is és a 1995-ben választott új igazgató szintén testületi tag volt. Az iskola kínálatának erőssége a nyelvoktatás: német speciális tagozat működik itt emelt óraszámban (6–7 óra), kis csoportokban (10 fő) tanulják a nyelvet, a III. év végére szinte mindenkinek van nyelvvizsgálója. A gimnázium és az általános iskolák közt is hagyományosan jó a viszony. A gimnázium saját elképzeléseinek megvalósításához az általános iskolák segítségét is kéri: irányítsák hozzájuk a gyerekeket, s általa a szomszédos nagyobb városok középiskoláinak elszívó hatásával szemben védekezhetnek.

A szerkezetváltás gondolata először 1989-ben vetődött fel, *motivációi* is a jelen lehetőségeihez és jövőbeli terveihez kapcsolódtak. A szerkezetváltás melletti érvek közt első helyen a szakmai szempont, tantervi „építkezés” nagyobb hatékonysága állt – elsősorban a nyelvoktatás érdekében. Az érvelés szerint ha a gimnázium első osztályában egyszerre két idegen nyelvet kezdenek a tanulók tanulni, egyiket sem tanulják meg rendszeresen. Több évre osztva el tananyagot, nagyobb esély van a hatékony nyelv-tanulásra. A szerkezetváltás első számú nyertese ennek következtében értékelésük szerint az idegen nyelvoktatás. A többi érv a szerkezetváltás mellett részben a történeti hagyományokat, részben a pszichológiai előnyöket és a tehetséggondozás lehetőségét említi. A gimnázium saját kidolgozású tantervvel kereste fel 1990 tavaszán előbb a Soros Alapítványt, később a Művelődési és Köznevelési Minisztériumot.

Mivel az önkormányzat támogatta a tervet, az *engedélyezés* itt is könnyen ment. A fejkvótán kívül biztosították a tanárok többletóraberét, később több új tanár felvételét is, továbbá a gimnázium bővülési szándékát. Az építkezéshez címzett támogatást kértek a minisztériumtól, amit ha nem kapnak meg, akkor a saját erejükből fognak neki (40 millió Ft szükséges ehhez). Az első szerkezetváltó osztály az 1991/92-es tanévben indult. A jelentkezés az első évben igen nagy volt, 26 helyre 72 tanuló jelentkezett. A következő években a jelentkezők száma némileg csökkent, azóta ingadozik.

A szerkezetváltás negatív *következményeit* itt is az általános iskolák érzékelik erősebben. A településen két általános iskola működik, mindkettőben 420–430 a tanulók száma. A két iskola verseng a gyerekekért, annak ellenére, hogy mindkettő túlszűfolt. Mindkét helyen alacsony (5–6%) a cigány tanulók aránya. Anyagi gondjaik vannak ugyan, de nem igazán panaszkodnak, mivel az önkormányzat mint fenntartó így is sokkal jobban támogatja az iskolákat, mint más városok önkormányzatai. Itt nem volt pedagóguselbocsátás, sem csoportösszevonás, szakkört sem kellett megszüntetni, sőt, az 1. sz. iskolába két új tanárt vettek fel az idén. A szerkezetváltáshoz kezdetben egyértelműen pozitívan álltak hozzá. Amikor a 8 osztályos gimnázium szervezése elindult, az egyik általános iskola kifejezetten támogatta az ötletet: jónak tartották, hogy lesz a városban egy elitképző iskola. Szóbeli megegyezés is született arról, hogy a gimnázium évente csak 4–5 tanulót visz el iskolánként, a többit a környék általános iskoláiból toborozza. Ez a szám azóta kétszeresére nőtt, ami már a pedagógusi munka rovására megy. Megegyeztek előzetesen arról is, hogy a gimnáziumban jelentkező munkaerő-keresletet a helyi iskolák pedagógusaival pótolják, hiszen ott idővel felesleg

lesz. A gimnázium az általános iskolák szerint ezt az ígérletét megszegte, 3–4 új tanárt is felvett, nem helybelieket, s szolgálati lakást is adott nekik. A harc mostanra elfajulni látszik, már a gazdasági érdek szítja, hiszen mindkét iskolatípus létkérdése a gyerek-szám-növelés.

Nem jók a tapasztalatai a másik általános iskolának sem a szerkezetváltással kapcsolatban. Évi 6–9 gyereket veszít el általa, a legjobb képességűeket. A kezdeti szövetséget – úgy látják – az élet s a verseny kikezdte, az igazgató azonban ennek ellenére megtiltotta kollégáinak, hogy állást foglaljanak a dologban, akár mellette, akár ellene. A helyi intézmények között a gimnázium mellett a szerkezetváltás másik nyertese a helybéli szakközépiskola és szakmunkásképző: a „kisgimnázium” beindulásával a „nagy gimnázium” évente csak egy osztályt indít.

Nyertesek és vesztesek

C település 10 000 fős kisváros az Alföld egyik válságtérségében. A város s a vonzáskörzet lakossága csökken, ami nagyobb részét elvándorlás következménye, s a helyi munkalehetőségek hiányából adódik – a munkanélküliség a térségben az országos arány másfélszerese. Mint a munkanélküliség által sújtott település, C is kiemelt összeget kap szociális feladatokra. Az elsősorban a fiatalabb lakosságot érintő elvándorlás kedvezőtlenül alakítja a térség lakosságának korszerkezetét, a települések többsége az előregedés jeleit mutatja. C valamivel fiatalosabb korszerkezete ugyanakkor a lakosság sajátos társadalmi összetételével társul, erőteljes, 15% körüli a városban a cigányság aránya. A településen két általános és három középfokú iskola: a gimnázium és a szakközépiskola mellett egy mezőgazdasági szakközép- és szakmunkásképző, valamint egy ipari szakmunkásképző iskola van. Középfokú tanintézmények a környező nagyobb településeken is vannak. A helybéli általános iskolák kiélezetten szembeülnek a város ill. a térség társadalmi, demográfiai helyzetével: a csökkenő gyerek-számmal párhuzamosan a cigányok aránya az iskolák tanulói közt növekvő (30% körüli) tendenciát mutat mindkét általános iskolában.

A gimnázium szerkezetváltásának *motivációi* részben az iskola hagyományaihoz, részben a jelen helyzethez kapcsolódnak. A gimnázium jelentős hagyományokkal bír, melynek mai helyzete is (a környékbeli sűrű középfokú iskolahálózat ellenére) kedvező. Mint az egyik legrégebbi, nagy hagyományú középiskolának, eddig nem voltak komoly beiskolázási gondjai. Mivel azonban kellő számú jelentkező hiányában válogatni nem tud, a tanulók társadalmi összetétele a város és környékének társadalmi összetételét tükrözi. A szerkezetváltás mellett szóló érvek sorában az iskola a múltban, 8 osztályos gimnáziumként elért eredményei mellett az ismert szakmai-pedagógiai, fejlődéslelektani okok merülnek fel: a 14 éves kor váltásra nem ideális, az egységes nevelési elvek szerinti oktatás előnyei, új szakmai lehetőségek. A szakmai okokkal szoros összefüggésben fogalmazódott meg az eredmények tartásához, javításához szükséges szociális elkülönítés is, amely az általános iskolák egyre növekvő számú cigánytanulóival szemben jelent védekezést. A szakmai-pedagógiai motívumok mellett

szerepet játszik a versenyhelyzet is, melyet a viszonylag nagyszámú középiskola és a kisszámú beiskolázható gyerek kínál.

Az engedélyezés itt sem ütközött valóságos akadályba. Az önkormányzat az elképzelést néhány feltétellel támogatta. Feltételül az önkormányzat megszabta, hogy a 8 osztályos gimnázium engedélyezése csak egy tanulócsoportra vonatkozik, hogy a hagyományos 4 osztályos gimnáziumi képzési forma megmarad, s az új képzési forma beindulását követően kb. 3–4 éven belül felmerülő pedagógus-elhelyezkedési és egyéb problémák megoldási módjainak kidolgozását haladéktalanul elkezdik. Az általános iskolai és a középiskola fejkvóta közti különbség a következő első évre a számítások szerint kb. 400–450 000 Ft költséget jelent az önkormányzatnak. Az önkormányzat ezt az összeget azonban nem kellett, hogy a gimnázium működési kiadásaira fordítsa, mivel a középiskola a következő közgyűlési határozat alapján pár hónappal később megyei fenntartásba került. Előzetes egyeztetés az érintett általános iskolákkal nem történt, ahogyan a pedagógusok foglalkoztatási problémáinak megoldását sem kezdeményezték. Az új osztályok az 1991/92-es tanévvel indultak. A jelentkezés már az első tanévben sem volt számottevő, ami a következő években még tovább csökkent, aminek oka az azóta a környéken beindult másik két szerkezetváltó iskola, s talán az első lelkesedés csökkenése lehet. Az érdeklődés még így is tartósnak mondható.

Az általános iskolák szemszögéből nézve a szerkezetváltás tapasztalatait, az érdekelt felek vesztesekre és nyertesre tagolódnak – az általános iskolák egyértelműen, rövid és hosszabb távon a vesztesek táborába kerültek. A helybéli két iskolát a tanulóvesztés közel azonos arányban érintette. Az iskolák létszámukban eltérőek, de több más vonatkozásban hasonló a helyzetük: pl. 30% körüli mindkettőben a cigány tanulók aránya. A három év alatt közel 1 000-rel csökkent a gyereklétszám. Az egyik iskolából a középiskola indulásakor 13 jelentkezőből 11 tanuló ment át, a negyedikesek legjobbjai. A következő két évben 9, majd 7–8. Szakmai problémát jelentett, hogy a négy év alatt eltávozott gyerekek a legjobbak közül valók voltak. A cigány tanulók száma és aránya növekszik, a jobb tanulók távozásával azonban arányuk a felsőbb osztályokban még inkább megnő, a „gyerekanyag” romlása ebben a vonatkozásban a legláthatóbb. Oktatásszervezési problémák is jelentkeztek a jobb tanulók távozásával. A nyelvtagozatos osztályban németet, angolt és franciát oktattak bontott csoportokban. Mivel az angolt tanulók közül mentek el legtöbben 5. osztályban, akik maradtak, nem adtak ki fél csoportot sem, össze kellett az emelt szintű órában tanulókat vonni a normál tanterv szerint haladókkal, ez a jól és rosszul tanulók összevonását jelentette a tárgyban, s szinte megoldhatatlan szakmai problémát azóta is. A másik iskola évi kb. 10 főt veszít a középiskola indulása következtében. Ennek következményeképp a felsőbb osztályokban kis létszámú osztályokban folyik az oktatás. Oktatásszervezési gondok itt is a nyelvi tagozaton adódtak, s miután éppen itt csökkent leginkább a gyerekek száma, a folytathatóság éveken át megkérdőjeleződött. Előbb 5–7 gyerekkel mégis folytatták a nyelvoktatást, később áttértek a kétévente indított nyelvek gyakorlatára, most a németet és az angolt évente felváltva indítják. A problémák az 5. osztályra halmozódnak fel igazán, amikor a lemorzsolódások következtében amúgy is jelen-

tósen megnő az osztályokon belül a túlkorosok aránya. Egyre nehezebb pedagógiai feladat olyan osztályban tanítani, ahol már nincs motiváló erő az iskolán belül, de azon túl sem: a végzősök tudják, hogy előbb-utóbb tanulmányi eredményeiktől részben függetlenül a munkanélküliséggel szembesülnek. Ez az iskola is saját vonzerejének megőrzésével, a nyelvi tagozathoz való ragaszkodással igyekszik csábítani a szülőket, az ezt veszélyeztető akadályokat szervezéssel hidalva át. Nincs hosszú távon azonban igazi reménye a változásra, a tanulólétszám ha emelkedik is idővel, az „elcigányosodás” folyamata megfordíthatatlannak tűnik. A szülők természetes reakciója, hogy abba az iskolába törekszenek, ahol nincsenek nagy számban cigányok, akkor is, ha gyerekek továbbtanulása nem céljuk.

C településen a szerkezetváltás a helyi társadalomban eleve meglévő elkülönülési törekvések mentén következett be. Ennek sajátos következménye, hogy míg az előnyök (a felkészültség hiányából ill. a gyerekanyag heterogenitásából adódóan) nem feltétlenül halmozódnak az egyik oldalon, a hátrányok ugyanakkor fokozott mértékben találkoznak a másik oldalon. A létszámcsökkenés, az elcigányosodás, az ezzel járó szakmai, pedagógiai és oktatásszervezési gondok, a pedagógusfelesleg olyan problémák, amelyekkel egyszerre, egyidejűleg kell szembenéznie az érintett, tanulóit veszített általános iskoláknak. Az általános iskolák az egyenlőtlen erőviszonyok következtében a védekezést meg sem kísérelték. Felismerték ugyanakkor néhányan a saját érdekeltségüket, ill. gyerekeik és tanítványaik érdekeltségét a szerkezetváltásban, ami a helyzet elfogadását, fenntartását segítette a pedagógusok részéről.

Összegzés

A szerkezetváltás folyamatának alakulása a vizsgált esetekben úgy tűnik, nem kifejezetten a központi elképzelések szerint alakult, s nem volt képes kivédeni a kedvezőtlen következményeket sem; nagyobb részét esetlegesen, a helyi szereplők különböző erőviszonyainak függvényében alakult. A szakmai érvek bár kiemelten szerepelnek a változtatás mellett szólók sorában, de ezek mellett bevallottan szerepet játszik a gyerekekért folyó versengés az iskolák; valamint a jobb lehetőségek biztosításának és az elkülönülési törekvéseknek a szülők részéről. A szerkezetváltás engedélyezése terén szembe tűnő, hogy a döntés két esetben is felelősségvállalás nélkül történt, nem sokkal az intézmény megyei átadását megelőzően. A koncepciót és egyeztetést nélkülöző döntések ezért nem az önkormányzat ill. a település, hanem elsősorban a középiskolák érdekeit tükrözik, ezek pedig igyekeznek (gyakran kellő felkészültség hiányában is) a szülői igényekhez igazodni. A folyamat eredményeképpen nagy valószínűséggel éppen a szakmai szempontok sérülhetnek – önkormányzati és intézményi szinten. Az egyeztetés ill. az önkormányzati felelősségvállalás hiánya a folyamat következményeit tekintve jelenthet problémát, amelyet nem tudott az általános iskolák esetében az erről szóló rendelkezés kivédeni.

Vannak az esetekben a fenti azonosságok mellett lényeges különbségek is a szerkezetváltás indításának motívumaiban, az engedélyezés folyamatában, az általános iskolákra gyakorolt hatásukban, s a helyi szereplők stratégiáiban, egymással szembeni visel-

kedésében is. A vizsgált esetek alapján úgy tűnik, hogy sok függ e tekintetben a település adottságaitól, az önkormányzat anyagi lehetőségeitől és az oktatáshoz való viszonyától. Attól, hogy az önkormányzat az oktatásban lehetőséget lát saját terveinek megvalósításában, s igyekszik ezúton fejleszteni, támogatni az intézményi elképzeléseket is; vagy tehernek érzi, amellyel hosszú távon nem tud és nem akar megbirkózni, ezért az első adandó alkalommal igyekszik megszabadulni tőle. Sok függ a helyi társadalom adottságaitól is, hogy milyen mértékű a munkanélküli, szegény (cigány) családok aránya, s milyen a szülők elkülönítési igénye. A végkimenetel alakulásában azonban végső soron a helyi oktatáspolitikai döntő: az érintettek alkupozíciói, stratégiái, együttműködési készsége. Valamint az, hogy az érintettek képesek-e felismerni közös érdekeiket, hogy nem csupán egymás vetélytársai lehetnek a gyerekekért és a fejkvótáért folytatott küzdelemben, hanem szövetségeseik is saját településük, lakosságuk megtartása érdekében, továbbá a többi település elszívó hatásával szembeni küzdelemben.

IMRE ANNA

